

ПРОЦЕДУРА ВІДКРИТТЯ ПРОВАДЖЕННЯ В ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ ЯК СКЛАДНИК МЕХАНІЗМУ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА ЛЮДИНИ НА СПРАВЕДЛИВИЙ СУД

Пряміцин В. Ю., Афанасьєв Д. В., Ланкін С. В.

У статті досліджується процесуальний порядок відкриття провадження в цивільних справах різних категорій та підготовки їх до судового розгляду. Дослідження виконане на основі аналізу норм Цивільного процесуального кодексу України, що регулюють процес відкриття провадження, а також позицій науковців із цього питання. Автори звертають увагу на процедуру відкриття провадження в аспекті реалізації одного з найголовніших прав людини - права на справедливий суд, що регламентується як національним законодавством, так і міжнародними правовими актами. Зокрема, чимало уваги приділяється взаємозв'язку держави та суспільства. Без уваги не залишаються обов'язки держави щодо забезпечення права кожної людини на вільний доступ до інформації, зокрема доступ до інформації щодо розуміння правильного механізму реалізації захисту власних прав.

У статті приділяється увага дослідженню практики Європейського суду з прав людини та державних судів, котрі тлумачать загальні права, свободи та обов'язки людини, зокрема, вказують на ефективний метод захисту своїх прав, свобод та обов'язків. Процесуальна діяльність із відкриття провадження у справі в суді має велике значення для забезпечення права на судовий захист і реалізацію всього комплексу завдань і цілей цивільного судочинства. Саме тут вирішується питання про наявність умов, з якими закон пов'язує саму можливість виникнення провадження в суді загальної юрисдикції щодо розгляду та вирішення по суті конкретної цивільної справи.

На переконання авторів відкриття провадження в цивільних справах різних категорій доцільно розглядати як окрему стадію цивільного судочинства, якій притаманна конкретна процесуальна мета, структура та чітко визначені законом часові межі. Звертається увага на необґрунтованість відмови у відкритті провадження у справі з підстав, які не передбачені законом. Розглядаючи порядок підготовки до

розгляду справ, автори акцентують на прогресивному характері положень ЦПК України.

У статті розглянуто концептуально інший підхід до особливостей відкриття провадження у цивільній справі на основі ідей і поглядів, наявних у вітчизняній науці, а також правозастосування судами України положень чинного Цивільного процесуального кодексу України під час розгляду цивільних справ.

Ключові слова: цивільне судочинство, відкриття провадження, відмова у відкритті провадження.

Pryamitsyn V. Yu., Afanasyev D. V., Lankin S. V.
Procedure for opening civil judicial proceedings as a component of the mechanism of exercise of the human right to a fair court

The article, based on the analysis of the norms of the Civil Procedure Code of Ukraine governing the initiation of proceedings, and the positions of scholars on this issue, examines the procedure for initiating proceedings in various categories and preparing them for trial.

Attention is paid to the procedure of initiating proceedings both at the moment, which is the moment of realization of one of the most important human rights - the right to a fair trial, which is regulated by both state law and international legal acts. In particular, much attention is paid to the relationship between the state and society. The obligations of the state to ensure the right of everyone to free access to information, in particular access to information, to understand the correct mechanism for exercising the protection of their own rights are not ignored.

Much attention is paid to the study of the case law of the European Court of Human Rights and state courts, which interpret universal human rights, freedoms and responsibilities and point to an effective method of protecting their rights, freedoms and responsibilities. Procedural activity to initiate proceedings in court is of great importance for ensuring the right to judicial protection and the implementation of the whole set of tasks and objectives of civil proceedings. It is here that the question of the existence of conditions with which

the law connects the very possibility of proceedings in a court of general jurisdiction to consider and decide on the merits of a particular civil case.

The opening of proceedings in cases of different categories should be considered as a separate stage of civil proceedings, which is characterized by a specific procedural purpose, structure and clearly defined by law time limits. Attention is drawn to the unfoundedness of the refusal to initiate proceedings in the case on grounds not provided by law. Considering the order of preparation for consideration of cases, the author focuses on the progressive nature of the provisions of the CPC of Ukraine.

The article considers a conceptually different approach to the special opening of proceedings on the basis of ideas and views available in domestic science, as well as the application by courts of Ukraine of the provisions of the current Civil Procedure Code of Ukraine in civil cases.

Key words: *opening of proceedings in civil proceedings; refusal to initiate proceedings.*

Постановка проблеми та її актуальність. Відповідно до ст. 55 Конституції України кожному гарантується захист його прав, свобод та законних інтересів належним, безстороннім і справедливим судом [1]. Однак слід зазначити про недосконалість процесуального законодавства, внаслідок чого допускається виникнення колізій та юридичних перепон, які унеможливають здійснення правосуддя. На жаль, такі проблеми мають місце на кожній стадії цивільного процесу. Зокрема, деякі юридичні труднощі виникають ще на стадії відкриття провадження в цивільній справі.

Аналіз останніх публікацій і досліджень. Проблематика відкриття провадження у справі були предметом наукових досліджень низки вітчизняних та зарубіжних науковців: А.В. Чекмарьова, С.В. Сенік, В.Ф. Борисова, В.І. Тертишніков, Т.І. Дузінкевич, М.І. Балюк, Н.Й. Івуть, В.І. Бобрик, Е.П. Войтович, Н.Л. Бондаренко-Зеленська, В.В. Комаров та інші.

Мета статті полягає в дослідженні стадії відкриття провадження у справі в цивільному судочинстві, юридичних підстав, які є основою для відмови судом у відкритті провадження у справі на стадії відкриття провадження, виявлення проблемних аспектів та формулювання на цій основі пропозицій, спрямованих на подальше вдосконалення законодавства.

Виклад основного матеріалу. В умовах сьогодення більшість вчених-юристів дотримуються позиції, що відкриття провадження в цивільному судочинстві є однією з його стадій. Так, Т.І. Дузінкевич дотримується позиції, за якою відкриття

провадження в цивільній справі є окремою стадією судочинства, основний зміст якої становлять дії судді щодо перевірки до початку судового процесу заяви позивача на предмет дотримання ним установлених законом вимог [4].

А.В. Чекмарьова обґрунтовує свою позицію, за якою відкриття провадження та підготовка справи до судового розгляду не вважаються самостійними стадіями і розглядаються як складові елементи першої стадії цивільного процесу - судочинства по справі в суді першої інстанції [5].

Водночас В.Ф. Борисова обґрунтовує інший погляд на вищевказану наукову проблему, згідно з яким «стадія порушення цивільного судочинства - це самостійна стадія цивільного процесу, яка являє собою систему процесуальних дій суду і зацікавленої особи щодо здійснення їхніх прав і обов'язків, що становлять зміст цивільних процесуальних правовідносин і спрямовані на реалізацію права на звернення до суду та забезпечення своєчасного і правильного розгляду цивільної справи» [6].

Виходячи з поглядів вище вказаних вчених-процесуалістів, можемо зробити висновок, що відсутній єдиний погляд на це питання.

Відкриття провадження у справі - це сукупність процесуальних дій суду та осіб, які беруть участь у справі, що направлені на визначення підстав їх звернення до суду за захистом.

Як зазначається в Узагальненні судової практики розгляду судами цивільних справ за апеляційними скаргами на ухвали судів першої інстанції про відкриття провадження, відмову у відкритті провадження, повернення заяви позивачеві та передачі справ з одного суду до іншого від 01.08.2011 року, підготовленому Апеляційним судом м. Києва, під відкриттям провадження у справі потрібно розуміти стадію цивільного процесу, на якій суд першої інстанції перевіряє в особи наявність права на звернення до суду і встановленого порядку реалізації такого права [8].

Відкриття провадження у справі пов'язане з реалізацією одного з найголовніших прав людини - права на справедливий суд, закріпленого ст. 6 Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод [3].

Європейський суд із прав людини, на який покладене завдання стежити за дотриманням конвенційних положень, неодноразово застерігав, що це право на доступ до суду не може бути абсолютним та може підлягати певним обмеженням для налагодження дійсно ефективної роботи судової системи та відмови в захисті в заявах, які є явно безпідставними або неналежно оформленими.

У справі Prince Hans-Adam II of Liechtenstein v. Germany Суд наголошує, що таке обмеження може переслідувати лише певну легітимну мету і не викладатися таким чином, щоб зводити саму суть такого захисту нанівець [6].

Таким чином, згідно з Конвенційними положеннями держава зобов'язана забезпечити таку якість процесуального закону, щоб особа, не втрачаючи первинну суть верховенства права та права на захист її прав та інтересів, могла звернутися до відповідного юрисдикційного органу [3].

Разом із тим, на нашу думку, надання відповідних роз'яснень та рекомендацій, створення типових примірників позовних заяв та проведення комунікації з населенням для розуміння правильного механізму реалізації захисту власних прав є обов'язком держави.

Відсутність комунікації між органами державної влади та суспільством породжує невизначеність та складність захисту власних прав у судовому порядку, що має наслідком пряме порушення державою права кожного на справедливий суд.

Важливо при цьому зазначити, що новий ЦПК України під впливом практики Європейського суду з прав людини та загальних положень Європейської конвенції зазнав концептуальних змін, серед яких, зокрема, заборона позбавлення права на судовий захист власних прав та інтересів і заборона позбавлення права участі під час розгляду власної справи відповідно до ч.ч. 3 та 5 ст. 4 ЦПК України [2].

Водночас прямо передбачено застосування Конвенції та практики ЄСПЛ поряд із тим, що жодній особі не може бути відмовлено в судовому захисті з мотивів відсутності, неповноти, нечіткості, суперечливості законодавства, що регулює спірні відносини.

Ці положення як складники принципу верховенства права займають дуже важливе місце в реалізації громадянами власного права на судовий захист, адже ця заборона виходить із презумпції «суд знає право», і саме його завданням є розпізнати порушене право заявника навіть якщо про це він прямо не зазначає в заяві або не посилається на конкретну правову норму, та застосувати такий спосіб захисту його прав, який буде найбільше відповідати обставинам справи відповідно до ч.ч. 4 та 10 ст. 10 та ч.ч. 1 та 2 ст. 5 ЦПК України [2].

Такої ж позиції дотримується суд у вищезгаданому Узагальненні, де зазначається, що відкриття провадження у справі є чи не найважливішою стадією цивільного судочинства, де саме суддею

вирішується питання про можливість виникнення провадження саме в цьому суді (тобто питання підсудності справи), а також чи підлягають такі права судовому захисту, чи дотриманий судовий порядок врегулювання спору тощо.

Поряд із цим завжди важливо пам'ятати, що відповідно до ч. 1 ст. 16 ЦПК України підстава у відмові у відкритті провадження з мотивів недотримання досудового врегулювання спору є можливою лише за прямої вказівки закону на його обов'язковість, хоча, з іншого боку, відсутність інформації про вжиття досудових заходів врегулювання спору як таких може бути підставою для залишення позовної заяви без руху, адже є однією з вимог до позовної заяви, встановленої ЦПК [2].

Зокрема, підставою для відмови у відкритті провадження також не може слугувати подання позивачем позову до неналежного відповідача або у зв'язку з вичерпанням строку позовної давності.

Така думка суду є цілком виправданою, оскільки, зокрема, заявити про вичерпання строку вимог або непричетність до цих конкретних спірних правовідносин має відповідач, що є одним із встановлених законодавством механізмів захисту саме його прав.

Зокрема, щодо неналежності відповідача потрібно зазначити, що ЦПК України передбачає відповідну процедуру заміни неналежного відповідача виключно на підставі клопотання позивача, і в разі невикористання належних йому прав це не перешкоджає реалізації його права на звернення до суду і постановленню суду рішення, яке потім буде оскаржене неналежним відповідачем.

Тобто у разі звернення до суду фактично неналежного відповідача, на нашу думку, обов'язком суду не є встановлювати дані обставини справи на стадії відкритті провадження у справі, щоб ця підстава стала відмовою у відкритті провадження або залишення позовної заяви без руху, оскільки введенням цієї підстави право на справедливий суд особи буде обмежуватись ще більше, що за присутності іншої досить великої кількості обмежень є неприпустимим та ризикує перетворити судовий розгляд на процес пошуку належного відповідача та суцільної перевірки дотримання процесуальних формальностей.

Проблематика неналежного відповідача отримує найбільший розвиток саме в цивільних справах, адже позивач, навіть враховуючи сучасні можливості встановлення особи, що порушила його права, не може мати повну інформацію про порушника його права.

Зокрема, це справи про захист честі та гідності в мережі Інтернет, де позивач може бути позбавлений змоги встановити точну фізичну або юридичну особу, що поширила відповідну недостовірну інформацію, і відмова лише з цієї підстави у відкритті провадження без процедури знаходження та заміни належного відповідача в процесі розгляду справи може позбавити захисту честі та гідності як такого, оскільки в разі відсутності інших підстав позову звернутися знову за захистом власного права позивач вже не зможе відповідно до чинного ЦПК.

На думку суддів Апеляційного суду м. Києва (станом на 20.03.2021 ліквідований, фактично повноваження цього суду виконує Київський апеляційний суд), лише після відкриття провадження стає можливим виникнення цивільних процесуальних правовідносин.

На заперечення позиції суду, на нашу думку, варто зазначити, що особа подаючи відповідну заяву у відповідній формі та порядку вже починає реалізовувати надані їй законом права і дотримуватися обов'язків, необхідних для захисту її прав та інтересів, реєстрація такої заяви у відповідному суді та розгляд її відповідним суддею неможлива без реалізації ним положень, наданих йому ЦПК України.

Отже, питання про початок цивільних процесуальних правовідносин лише після відкриття провадження у справі, на нашу думку, потребує доопрацювання або більш детального розуміння судами України. Адже усі три можливі судові рішення, які має право ухвалити суддя (відмовити у відкритті провадження, залишити позовну заяву без руху або відкрити провадження за заявою позивача) пов'язані зі здійсненням судом власних повноважень щодо права конкретної особи і, таким чином, є за своєю суттю правовідносинами, навіть якщо це відбувається в односторонньому порядку.

Чинне законодавство України передбачає, що питання про відкриття провадження у справі вирішується судом протягом п'яти днів із дня надходження позовної заяви або заяви про усунення недоліків до суду.

На нашу думку важливо враховувати сучасне викладення формулювання ч. 1 ст. 187 ЦПК України: «За відсутності підстав для залишення позовної заяви без руху, повернення позовної заяви чи відмови у відкритті провадження суд відкриває провадження у справі...» [2].

Тобто, надаючи позивачу право на захист, першочергово суд зобов'язаний перевірити підстави

для відмови в захисті прав, свобод та інтересів особи, що звернулася до суду.

На нашу думку, таке формулювання є не дуже вдалим, оскільки ставить перед суддею завдання не захистити права та інтереси постраждалої особи, а перевірити формальні вимоги закону для подачі позову до суду, що поряд із не дуже швидкоплинним розглядом судом самої позовної заяви та організаційними процедурами щодо направлення ухвали про залишення позовної заяви без руху або ухвали про відмову у відкритті провадження робить дедалі складнішим судовий захист прав та інтересів особи.

Дії суду щодо відкриття провадження у справі мають надзвичайно важливу роль, оскільки саме з цього моменту настають певні правові наслідки.

Дії судді полягають у прийманні заяви та порушенні цивільної справи (відкритті провадження) за умов, якщо в зацікавленій особі є право на звернення до суду (право на позов) та здійснюється воно в передбаченому законом порядку.

Законодавством України, а саме ч. 2 ст. 187 ЦПК, передбачено, що про відкриття провадження у справі суддя постановляє ухвалу. В ухвалі про відкриття провадження у справі вказуються дані, передбачені чинними нормами ЦПК України [2].

Слід зазначити, що ухвала про відкриття провадження у справі, як правило, не може бути об'єктом апеляційного оскарження.

Станом на 2021 рік ЦПК України передбачає лише один випадок оскарження ухвали, пов'язаної з відкриттям провадження, зокрема, відповідно до п. 7 ч. 1 ст. 353 ЦПК України окремо від рішення суду до суду апеляційної інстанції може бути оскаржено лише ухвала про відмову у відкритті провадження у справі до набрання чинності змін до ЦПК України від 15.01.2020 р., також учасники справи мали право оскаржувати ухвали, якщо провадження у справі відкрито з порушенням правил підсудності, на цей момент законодавцем така норма вилучена [2].

Окремо важливо зазначити, що з розвитком цивільного процесуального законодавства та великого рівня диспозитивності в цивільних справах збільшується й потреба в реалізації права на оскарження будь-якого рішення суду, оскільки широке тлумачення та застосування цього права надає судовому процесу більше можливостей для захисту власних прав, але, як вже зазначалось у ст. 353 ЦПК України, законодавець дає виключний перелік ухвал суду першої інстанції, які можна оскаржувати в судовому порядку [2].

На нашу думку, таке імперативне обмеження не є притаманним цивільним процесуальним правовідносинам і, по суті, обмежує право на оскарження учасників справи, надане їм ЦПК.

Згадуючи вищевказану думку про те, що саме від відповідача залежить реалізація ним гарантій захисту його прав у змагальному цивільному процесі (звернення з заявою про вичерпання строку позовної давності, повідомлення про подання позову до неналежного відповідача), на нашу думку, було б доцільно передбачити механізм оскарження ухвали про відкриття провадження у справі до суду апеляційної інстанції, у зв'язку з чим з-поміж вказаних підстав саме відповідач міг би ще на початку розгляду справи по суті вказати в поданій апеляційній скарзі на будь-які суттєві процесуальні порушення, що допущені судом першої інстанції під час постановлення ухвали, і таким чином домогтися захисту власних прав, по суті, не чекаючи рішення суду.

Нині у відповідача є лише змога подати такі заперечення, включаючи їх в апеляційну скаргу, що змушує його проходити усі стадії судочинства в суді першої інстанції та лише тоді звертатися з апеляційною скаргою, що не співвідноситься ніяк із правом оскарження судових рішень та процесуальною економією, знову ж таки наявність постанови про скасування ухвали про відкриття провадження унеможлиблювала б звернення до суду до того є відповідача з тим самим предметом та з тих самих підстав та закінчувала би перебіг цивільної справи ще на його початку.

З огляду на сучасну завантаженість судів України справами такий механізм оскарження міг би стати тією самою складовою частиною обмеження права на справедливий суд, яка мала б легітимну мету і сприймалася б не як формальне обмеження, а як дійсно ефективний механізм захист прав відповідача в змагальному цивільному процесі.

Відповідно до чинного законодавства України, право особи на звернення до суду складається з кількох елементів:

– права на пред'явлення позову як гарантії захисту конституційних прав особи, або ж як засобу реалізації права на позов, бо відмова від права на звернення до суду за судовим захистом є недійсною (ст. 4 ЦПК України);

– надане особі право на задоволення власних матеріальних або ж нематеріальних вимог (ухвалення рішення суду про задоволення позову в разі обґрунтованості вимог).

Право на пред'явлення позову реалізується за умов: дієздатності позивача, правильного визна-

чення підсудності справи; дотримання належної форми позовної заяви тощо (ст. 185 ЦПК). Так, у разі порушення вимоги про підсудність справи суд повертає заяву та вказує, до якого суду варто звернутися позивачеві. Позивач має володіти повним обсягом цивільної процесуальної дієздатності (ст. 47 ЦПК України). Якщо заява подана недієздатною особою, суд повертає її заявникові, а якщо недієздатність виявилася під час розгляду справи, залишає таку заяву без розгляду. Позов подається до суду письмово, у формі позовної заяви, яка має відповідати вимогам ст. 185 ЦПК України [2].

Висновки. Таким чином, чинний ЦПК України передбачає виключний перелік підстав для відмови у відкритті провадження у справі та передбачає законодавчі вимоги, дотримання яких є обов'язковим у процесі звернення з позовною заявою до суду. При цьому варто враховувати ціль судового захисту прав людини й громадянина, оскільки безпідставне обмеження права особи на звернення до суду шляхом введення додаткових підстав для відмови у відкритті провадження у справі без легітимної мети не допускається.

Важливим та необхідним у сучасному процесуальному законодавстві України є врахування тлумачення, наданого Європейським судом із прав людини права на судовий захист, який наголошує на сприянні суду в захисті прав людини і громадянина і можливості відмови в судовому захисті лише з виключних підстав.

Окремо потребує вивчення проблемне питання виокремлення відкриття провадження у справі в окрему самостійну стадію цивільного судочинства, яке ані в чинному Цивільному процесуальному кодексі України, ані в юридичній науці чітко не розмежовується.

Надання правильної правової регламентації першочерговій стадії цивільного судочинства впливає на правильний судовий захист цивільних прав та інтересів особи, а введення законних підстав відмови у відкритті провадження повинно мати власним завданням захист прав потенційного відповідача від безпідставних позовів і зловживання власним процесуальним правом на позов.

Підтримання справедливого балансу між інтересами позивача і відповідача і є головним завданням суду та законодавця у процесі введення законодавчих змін, тлумачення та правозастосування цивільно-процесуального законодавства.

Окремо варто виділити суттєве обмеження права позивача на оскарження відмови у відкритті

провадження у справі до суду апеляційної інстанції, що звужує можливості захисту його прав у судовому порядку та унеможлиблює перегляд цього процесуального рішення хоча б судом апеляційної інстанції для уникнення безпідставного обмеження такого права.

Література

1. Конституція України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80/conv#n4348> (дата звернення: 08.02.2021 року).
2. Цивільний процесуальний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15/conv#n6037> (дата звернення: 08.02.2021 року).
3. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. 1950. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 19.02.2021 року).
4. Дузінкевич Т.І. Повноваження суду першої інстанції цивільної юрисдикції : дис. ... канд. юрид. наук. Івано-Франківськ, 2015. 279 с. URL: <http://idpnan.org.ua/files/duzinkevich-t.i.-povnovajennya-sudu-pershoyi-instantsiyi-tsvilnoyi-yurisdiktsiyi.pdf> (дата звернення: 12.02.2021 року).
5. Чекмарева А.В., Подготовительные процедуры в гражданском процессе : автореф. дис. ...д-ра юрид. наук. Саратов, 2015. URL: <http://test.ssla.ru/dissertation/referats/18-09-2015-3r.pdf> (дата звернення: 08.02.2021 року).
6. Борисова В.Ф. Возбуждение гражданского судопроизводства : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Саратов, 2009. 26 с. URL: [\[lawtheses.com/vozбузhdение-grazhdanskogo-sudoproizvodstva\]\(http://lawtheses.com/vozбузhdение-grazhdanskogo-sudoproizvodstva\) \(дата звернення: 17.02.2021 року\).](http://</div><div data-bbox=)

7. Коваль І. Право на справедливий суд: практика Європейського суду з прав людини щодо України. URL: https://minjust.gov.ua/m/str_7474 (дата звернення 25.02.2021 року).

8. Узагальнення судової практики розгляду судами цивільних справ за апеляційними скаргами на ухвали судів першої інстанції про відкриття провадження; відмову у відкритті провадження; повернення заяви позивачеві та передачі справ з одного суду до іншого (ст.ст. 115, 116, 121, 122 ЦПК України). Апеляційний суд міста Києва. 2011. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/SOO00314> (дата звернення: 20.02.2021 року).

*Пряміцин В. Ю.,
викладач кафедри публічного права
Національного технічного університету
України «Київський політехнічний інститут
імені Ігоря Сікорського»*

*Афанасьєв Д. В.,
студент III курсу факультету соціології і права
Національного технічного університету
України «Київський політехнічний інститут
імені Ігоря Сікорського»*

*Ланкін С. В.,
студент III курсу факультету соціології і права
Національного технічного університету
України «Київський політехнічний інститут
імені Ігоря Сікорського»*